

ADNAN MENDERES VE M. FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDEN İHRAÇLARI

THE REMOVAL OF ADNAN MENDERES AND M. FUAD KÖPRÜLÜ FROM THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

Nasrullah UZMAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 12 Nisan 2017
Kabul: 1 Haziran 2017

Article Info

Received: April 12, 2017
Accepted: June 1, 2017

Özet

Celal Bayar, Adnan Menderes, M. Fuad Köprülü ve Refik Koraltan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu'na Türkiye'nin tam anlamıyla demokratikleşmesi ve çok partili sisteme geçmesi gibi istekleri içeren ve Türk demokrasi tarihine "dörtlü takrir" olarak geçen önergeyi vermiştir. Önerge mevcut kanunların değiştirilmesine yol açacağı ve bu gibi tekliflerin görüşülme yerinin CHP Meclis Grubu olmayıp TBMM olduğu gerekçeleriyle reddedilmiştir. Bunun üzerine önergede imzası bulunanlardan Menderes ve Köprülü, bu kez mücadelelerini basın yoluyla kamuoyu nezdinde sürdürme kararı almış; demokrasi isteklerini CHP yönetimi tarafından "muhalif" olarak nitelendiren Vatan Gazetesi'nde kaleme aldıkları yazılarla ve yaptıkları açıklamalarla dile getirmeye başlamışlardır. Menderes ve Köprülü'nün Vatan Gazetesi'nde çıkan yazıları, CHP yönetimini bir hayli rahatsız etmiştir. CHP idaresi tarafından Meclis toplantılarındaki hareket tarzları ve aldıkları tavır parti prensipleri ile örtüşmediği gerekçesiyle her iki isim hakkında da soruşturma açılmıştır. Soruşturma sonucunda Menderes ve Köprülü'nün CHP'den ihraç edilmesine karar verilmiştir. Bu makalede Menderes ve Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç süreçleri arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve telif-tetik eserler ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, M. Fuad Köprülü, Dörtlü Takrir, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti.

Abstract

Celal Bayar, Adnan Menderes, M. Fuad Köprülü, and Refik Koraltan have presented the motion known as "Memorandum of the Four", to the Parliament

---

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-posta: nasrullah@gazi.edu.tr

Group of Republican People's Party (CHP), in which it contained wishes of full democracy for Turkey, and transition to a multi-party system. The motion was rejected, for reasons that it was going to cause a change of the existing legislations/laws, and the place to negotiate such proposals was not the Parliament Group of CHP but the Turkish Grand National Assembly (TBMM) itself. Thus Menderes and Köprülü who had signed the motion decided to carry out their fight in front of the public by using the media; they have started to voice their wishes of democracy through the articles they have wrote at the Vatan Newspaper which was described as an "opponent" by CHP, and with their statements. The articles of Menderes and Köprülü published by Vatan Newspaper have disturbed the CHP management. Reasoning that their behavior and attitudes during the Parliament meetings were not overlapping with the part principles, an inquiry was started on both of them by the CHP management. As a result of this inquiry the removal of Menderes and Köprülü from CHP was decided on. With this study Menderes and Köprülü's removal process from Republican People's Party will be evaluated in the light of archival documents, newspapers of the period and revised and compilation works.

Keywords: Adnan Menderes, M. Fuad Köprülü, Memorandum of the Four, Republican People's Party, Democrat Party.

Giriş

Atatürk döneminde ilki 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırka, ikincisi ise 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırka olmak üzere iki kez çok partili hayata geçiş denemesi yapılmış; her iki deneme de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye 1946 yılına kadar tek parti idaresi ile yönetilmiştir. II. Dünya Savaşı'nı Almanya'nın kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Müttefik Devletlerin tepkisini çekmek istemeyen Türkiye, mağlup tarafla ilişkilerini sürdürüyor izlenimi vermemek ve kurulacak yeni dünya düzeninde yalnız kalmamak için Mihver Devletlerle diplomatik ilişkilerini kestiği gibi 23 Şubat 1945'te de Almanya ve Japonya'ya resmen savaş ilan etmiştir¹. Esasen Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi sembolik olmakla birlikte Birleşmiş Milletler (BM) Konferansı'na kurucu üye olarak katılmasını sağlamıştır². Türkiye, maruz kaldığı tüm baskılara rağmen II. Dünya Savaşı'na girmemişse de savaşın getirdiği siyasi, sosyal ve ekonomik tüm sonuçları göğüslemek durumunda kalmıştır. Özellikle ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar küçük bir azınlık dışında toplumun önemli bir kısmını olumsuz etkilemiştir. Geniş halk kitlelerinin yaşanan ekonomik sıkıntılara tepkisi kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu tepkiler

¹ *Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s. 1 ve 5.

² Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 1994, s. 250.

yalnızca halkla sınırlı kalmamış; dönemin tek partisi CHP içerisinde de uygulanan politikalar hususunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmış; bu durum Hükümete karşı ciddi eleştiriler yöneltilmesine sebep olmuş ve iktidar içerisinde “*muhaliif*” bir kesim oluşmuştur.

19 Ocak 1945 tarihinde TBMM gündemine getirilen ve kamuoyunda Toprak Yasası veya Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak da bilinen “*Çiftçiyeye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı*”³ uzun bir süre Meclis ve ülke gündemini meşgul etmiştir⁴. Kanun tasarısı gerek kamuoyunda gerekse Meclis’te yapılan görüşmelerde aralarında Adnan Menderes’in de bulunduğu bazı milletvekilleri tarafından şiddetle eleştirilmiş; CHP içerisindeki görüş ayrılıklarının ve muhalefetin belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır⁵. Ancak yaşanan tartışmalara ve yapılan eleştirilere rağmen kanun kabul edilmiştir⁶. Henüz Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde yaşanan tartışmalar tazeliğini korurken bu kez de 1945 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri gündeme gelmiş; Hükümete yönelik eleştiriler daha da artmıştır. II. Dünya Savaşı’nın sebep olduğu ekonomik sıkıntılara dikkat çekerek Hükümetin iktisadi politikalarını eleştiren toplam 5 milletvekili aleyhte oy kullanmış; ancak bütçe kabul edilmiştir⁷. Bütçe Kanunu’nun kabulünden sonra ise Hükümetin güven oylamasına geçilmiş; burada ise 7 milletvekili⁸ aleyhte ol kullanmışsa da bütçe kabul edilmiştir⁹. İlerleyen süreçte Demokrat Parti’yi kuracak olan dört isim de aleyhte oy kullanan milletvekilleri arasında yer almıştır.

İç politikada yaşanan bu gibi gelişmeler Hükümet üzerinde baskı oluştururken dış politikada II. Dünya Savaşı’nı kazanan devletlerin -Rusya hariç- demokrasi ile yönetiliyor olması Türkiye’nin çok partili hayata geçişini kaçınılmaz kılmıştır. Bu duruma bir de II. Dünya Savaşı sonrasında Rusya’nın Türkiye’den toprak ve üs talepleri eklenince süreç daha da hızlanmıştır. Hatta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Mayıs törenlerinde yaptığı konuşmada Cumhuriyet rejiminin ilerlemesinin ve gelişmesinin sağlanacağı yönünde ifadeler kullanması Türkiye’nin çok partili hayata

³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, C. 15, Birleşim: 26, s. 122.

⁴ *Son Posta Gazetesi*, 2 Haziran 1945, s. 1, 7.

⁵ Söz konusu kanun hakkında yapılan görüşmelere ve bu husustaki eleştirilere örnek olarak bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, C. 17, Birleşim: 54, s. 59-84; Dönem: VII, C. 17, Birleşim: 55, s. 98-122; Dönem: VII, C. 17, Birleşim: 57, s. 162-193.

⁶ *Son Posta Gazetesi*, 12 Haziran 1945, s. 1, 3.

⁷ *Akşam Gazetesi*, 30 Mayıs 1945, s. 1-2.

⁸ Söz konusu 7 milletvekili şunlardır: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, M. Fuad Köprülü, Emin Sazak, Yusuf Hikmet Bayur ve Recep Peker. Bkz. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul, 1970, s. 85.

⁹ *Son Posta Gazetesi*, 31 Mayıs 1945, s. 1.

geçeceği yönünde yorumlanmıştır¹⁰. Bu duruma bir de Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Bütçe Kanunu görüşmelerine yöneltilen eleştiriler eklenince muhalif olarak nitelendirilen kişiler tarafından yeni bir parti kurulacağı yönünde yorumlar yapılmıştır¹¹. Söz konusu yorumlar çerçevesinde potansiyel lider olarak -Atatürk'ün son, İnönü'nün ise ilk Başbakanı olarak görev üstlenen- Celal Bayar'ın adı ön plana çıkmıştır. 1932-1945 dönemindeki siyasi kariyeri ve İnönü ile olan ilişkileri Celal Bayar isminin ön plana çıkmasında etkili olmuştur¹².

Demokrasi Talebi: Dörtlü Takrir

Celal Bayar, Adnan Menderes, M. Fuad Köprülü ve Refik Koraltan gerek Çiftçiye Topraklandırma Kanunu gerekse Bütçe Kanunu görüşmelerinde ve güven oylamasında Hükümetle olan fikir ayrılıklarını ve uygulanan politikalara yönelik eleştirilerini dile getirmişler; aleyhte oy kullanarak da açıkça tavır almışlardı. Bu kez bahsi geçen dört isim, 7 Haziran 1945'te mensubu oldukları Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu'na Türkiye'nin tam anlamıyla demokratikleşmesi ve çok partili sisteme geçmesi gibi istekleri içeren ve Türk demokrasi tarihine “*dörtlü takrir*”¹³ olarak geçen önergeyi vermiştir.

Esasen söz konusu takriri verme önerisi Fuad Köprülü ve Adnan Menderes'ten gelmişti. Refik Koraltan'ın önergeye dâhil olmasını ise Celal Bayar sağlamıştı. Hatta Refik Şevket de önergeye imza atmak istemiş; ancak milletvekili olmadığı için kabul görmemiştir¹⁴. Belirtmekte fayda var ki bu süreçte Atatürk'ün son Başbakanı ve İnönü'nün ilk Başbakanı olarak görev yapan Bayar'ın ismi ön plana çıkmıştır. Hatta dörtlü takrir gazetelere “*Celal Bayar ve arkadaşları bazı kanunlarda ve parti tüzüğünde değişiklik yapılmasını istediler*” şeklinde yansımıştır¹⁵.

İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, Kars milletvekili M. Fuad Köprülü ve İçel milletvekili Refik Koraltan imzasını taşıyan ve “*CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına*” hitaben kaleme alınan Dörtlü Takrir, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun demokratik

¹⁰ *Akşam Gazetesi*, 19 Mayıs 1945, s. 1-2.

¹¹ Necmeddin Sadak, “Seçim ve Partiler”, *Akşam Gazetesi*, 12 Haziran 1945, s. 1; Refik Halid Karay, “Parti ve Cemiyet”, *Akşam Gazetesi*, 12 Haziran 1945, s. 1.

¹² Çağfer Güler, “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 57, s. 297-298.

¹³ Önerge adı geçen dört kişi tarafından verildiği için “*Dörtlü Takrir*” olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴ Samet Ağaoglu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, İstanbul 1972, s. 85.

¹⁵ *Son Posta Gazetesi*, 13 Haziran 1945, s. 1.

ruhuna vurgu yapmakta; Türkiye'nin kuruluş felsefesi olan demokrasiyi tatbik etmesini istemekte ve bunun için de üç somut talep içermektedir: 1- Milli hâkimiyetin en doğal neticesi ve dayanağı olan Meclis denetiminin şeklen değil tamamen sağlanması. 2- Vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerini 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun gerektirdiği genişlikte kullanabilmelerinin sağlanması. 3- Bütün parti çalışmalarının bu esaslara göre yeniden düzenlenmesi. Söz konusu talepler ancak çok partili hayata geçişle mümkün olacak düzenlemeleri içermektedir. Dolayısıyla önerge, özünde Türkiye'nin çok partili demokratik sisteme geçmesini içermektedir¹⁶.

---

¹⁶ Dörtlü Tahrir tam metni şöyledir: “Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa Partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki milleteçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik. Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkânlarını vermişti. Memleketi orta çağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticacı kırım maksadıyla 1925'ten sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takviyelere uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyet Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk, onu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı. Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz. II. Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında buldurması, pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabiiyet dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz. Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibini milletler arası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez. Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede buldukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasından bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler

CHP Meclis Grubu 12 Haziran 1945 tarihinde Başkan Vekili Balıkesir milletvekili Kâzım Özalp'ın Başkanlığında toplanmıştır. Oturum açıldıktan sonra Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın imzasını taşıyan önerge okunmuştur. Önerge sahipleri Parti tüzüğü ile bazı kanunlarda değişiklikler yapılmasını teklif ettiklerini gerekçeleriyle birlikte açıklamışlardır¹⁷. Yapılan görüşmelerde şiddetli tartışmalar yaşanmış ve önerge sahipleri eleştirilmiştir. Başbakan Saraçoğlu önergenin geri çekilmesini istemişse de Bayar bunun mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Saraçoğlu, “*rejim sağlam ve temizdir. Bu takriri ret edeceksiniz arkadaşlar*” şeklinde talimat vermiştir¹⁸. Bu talimat doğrultusunda önerge, imzası bulunan dört kişiden başka grubun tamamının imzasıyla reddedilmiş ve şu açıklama ile kamuoyuna duyurulmuştur: “*Birçok milletvekili ve en son Başbakan Şükrü Saraçoğlu, gerek önergeyi ve gerek bunun etrafında sahiplerinin verdiği izahatı tahlil ederek maksadın bir kısım kanunlarla Parti tüzüğünde değişiklikler yapılmasından ibaret olduğunu açıklamışlardır. Kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyenlerin usulü dairesince tadil teklifine başvurmaları mümkün olduğu gibi Parti tüzüğünde değişiklik yapılması da*

---

neticesinde, bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir. İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzda hâkim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve Teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun biran evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülâsa ediyoruz: 1- Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması. 2- Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması. 3- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi. Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu tekliflerimizle, daha ilk kuruluşundan beri milli hâkimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bütün Türk milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızla tamamiyle inanmış bulunuyoruz. Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında ‘Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği’ hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir. Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takrimimizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz.” Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1, Yer Numarası: 572.2277.3, lef. 26-28. [Bu dipnottan itibaren ‘Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’ kısaltılarak ‘BCA’ şeklinde kullanılacaktır. Eğik çizginin (/); sol tarafı fon kodunu, sağ tarafı ise yer numarasını ifade edecektir].

¹⁷ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 119.

¹⁸ Ağaoglu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, s. 85.

*Kurultaya ait işlerden bulunduğu cihetle bunların Grupça görüşülmesine ve komisyona havalesine lüzum olmadığından önergenin, imza sahiplerinden maada, mevcudun oy birliğiyle reddine karar verilmiş ve saat 22.00'de oturuma son verilmiştir.*¹⁹”

Anlaşılabacağı üzere önerge, mevcut kanunların değiştirilmesine yol açacağı ve bu gibi tekliflerin görüşülme yerinin CHP Meclis Grubu toplantısı olmayıp TBMM olduğu gerekçeleriyle reddedilmiştir²⁰. Dörtlü Takririn reddedilmesi ve bu çerçevede yaşanan gelişmeler uzun müddet Türk kamuoyunda gündemde kalmıştır. Basında bu hususta yapılan değerlendirmeler genelde aleyhte olmuşsa da önergede ifade edilen teklifleri savunanlar da yok değildir. Önergenin yurt dışında da yansımaları olmuştur. Amerika, Dörtlü Takrir etrafında gelişen hadiseleri ve dört ismin faaliyetlerini neredeyse günü gününe takip etmiş; bu süreci Türkiye’de mevcut sistemin değiştirilmesi ve çok partili sisteme geçiş mücadelesi olarak değerlendirmiştir²¹.

Esasen CHP Meclis Grubu açıkça, adres olarak TBMM’yi göstermişse de önergenin görüşüldüğü esnada yaşanan tartışmalar ve sergilenen tavır dolayısıyla önerge sahipleri TBMM’ye müracaat etmemişlerdir. Önergenin reddedilmesi üzerine CHP Meclis Grubu’nda ve TBMM’de bir netice alamayacaklarının farkına varan Menderes ve Köprülü, bu kez mücadelelerini basın yoluyla kamuoyu nezdinde sürdürme kararı alarak demokrasi isteklerini muhtelif gazetelerde kaleme aldıkları yazılarla ve yaptıkları açıklamalarla dile getireceklerdir²².

Esasen gerek Menderes gerekse Köprülü mevcut siyasi düzeni eleştiren ve demokratik kuralların işletilmesini savunan yazılar kaleme alarak ve söylemlerde bulunarak mevcut siyasi konumlarını riske sokmuşlardır. Her ikisi de hem Atatürk hem de İnönü döneminde milletvekili seçilmişlerdi ve parti içerisinde de hatırı sayılır, etkin birer konumdaydılar. Bu haliyle bir sonraki seçimlerde yeniden milletvekili olmaları içten bile değildi. Buna

¹⁹ *BCA*, 490.1/572.2277.3, lef. 119; *Ulus Gazetesi*, 13 Haziran 1945, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 13 Haziran 1945, s. 1.

²⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul 1967, s. 130; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 1994, s. 27.

²¹ *U.S. National Archives, Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949*, Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 9, 1945-December 31, 1946, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949, pg. 134.

²² Nasrullah Uzman, “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 13, Kış 2013, s. 186.

rağmen siyasi kariyerlerine son vermek pahasına inandıkları değerlerden taviz vermeksizin tek parti yönetimini eleştiren ve çok partili hayata geçilmesini savunan yazılar kaleme almaktan ve bu yöndeki fikirlerini beyan etmekten çekinmemişlerdir.

İhraca Giden Süreç: Menderes ve Köprülü'nün Muhalefetlerini Basın Yoluyla Kamuoyuna Taşımaları

CHP grubu Dörtlü Takriri reddetmekle birlikte Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'a karşı sert bir tepki göstermemiş ve ihrac etme gibi bir tutum içerisine girmemiştir. Ancak Menderes ve Köprülü, Zekeriya-Sabiha Sertel'in yönettiği Tan ve Ahmet Emin Yalman'ın yönettiği Vatan gibi - muhalif olarak adlandırılan- gazetelerde CHP'ye/Hükümete yönelik eleştirel yazılar kaleme almaları bu tutumun değişmesine yol açmıştır. Menderes ve Köprülü'nün muhalefetlerini basın yoluyla kamuoyuna taşımaları, ihraca giden sürecin önünü açmıştır²³. Şöyle ki Menderes ve Köprülü, CHP'yi ve Hükümeti eleştiren yazılar kaleme almışlar; hatta birçok kez kendilerini eleştiren kimselerle tartışmaya da girmişlerdir. Bu gibi hadiselerden en önemlisi M. Fuad Köprülü ile Falih Rıfkı Atay arasında yaşanan tartışmadır. Köprülü ve arkadaşlarının tutumunu eleştiren Atay, "*Pazar Konuşması*²⁴", "*Gülünç Bir Şantaj*²⁵", "*Tenkitlerden Bir Tenkit*²⁶" ve "*Particilik Nedir?*²⁷" başlıklı yazılarında Türkiye'nin iç işlerini, CHP'nin prensiplerini, tek parti meselesini, TBMM içinde ve dışında beliren muhalefeti ve demokrasi taleplerini konu edinmiş ve Köprülü'nün de dâhil olduğu demokrasi taraftarlarını ağır bir şekilde eleştiren yazılar kaleme almıştır. Atay'ın yazılarının CHP'nin/Hükümetin gayri resmi gazetesi olan Ulus'ta yayınlanması ve bazı gazetelerin de söz konusu yazıları Partinin/Hükümetin görüşü gibi haberleştirmesi meselenin önemini artırmıştır. Köprülü, Atay'ın yazılarını tehdit ve küfür içeren, dört bir tarafa hücum eden ve bu şekilde adeta bir terör havası estirmek isteyen yazılar olarak değerlendirmiştir. Atay'ın mesnetsiz suçlamalarda bulunduğunu belirten Köprülü, bir takım sorular yönelterek cevaplamasını istemiştir²⁸.

Atay ise Köprülü'ye "*Pazar Konuşması*²⁹" ve "*Vatan'a Cevap*³⁰" yazıları ile mukabelede bulunmuştur. Köprülü, Atay'ın yazılarını son derece

²³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 29-30.

²⁴ Falih Rıfkı Atay, "Pazar Konuşması", *Ulus Gazetesi*, 19 Ağustos 1945, s. 2.

²⁵ Falih Rıfkı Atay, "Gülünç Bir Şantaj", *Ulus Gazetesi*, 20 Ağustos 1945, s. 1, 3.

²⁶ Falih Rıfkı Atay, "Tenkitlerden Bir Tenkit", *Ulus Gazetesi*, 21 Ağustos 1945, s. 1.

²⁷ Falih Rıfkı Atay, "Particilik Nedir?", *Ulus Gazetesi*, 23 Ağustos 1945, s. 1, 3.

²⁸ M. Fuad Köprülü, "Açık Konuşalım!", *Vatan Gazetesi*, 25 Ağustos 1945, s. 1, 3.

²⁹ Falih Rıfkı Atay, "Pazar Konuşması", *Ulus Gazetesi*, 2 Eylül 1945, s. 2.

³⁰ Falih Rıfkı Atay, "Vatan'a Cevap", *Ulus Gazetesi*, 3 Eylül 1945, s. 2.

sert bir şekilde eleştirmiş ve “yazıları partinin resmi gazetesinde çıkmıyorsa, cevap vermek şöyle dursun bunları okumak zahmetine bile katlanmazdım. Fakat mademki Partinin gazetesinde ve Parti İdare Heyetinin mesuliyeti altında çıkıyor, bunları asla cevapsız bırakmam. Belki soracaksınız: İktidar mevkiinde bulunan bir parti, resmi gazetesinin sütunlarında böyle bayağı küfürlere nasıl müsaade ediyor? Fikir ve prensip münakaşalarının âdi şahsiyata dökülmesine neden razı oluyor? Böyle hücumlara uğrayanların, ne kadar sabırlı olurlarsa olsunlar, nihayet sabırları tükenip mütecevizlere aynı silâhla mukabele edebileceklerini düşünmüyor mu? Sonunun nerelere varacağını tahmin asla kabil olmayan bu şahsiyat yolunun açılması, memleket ve hatta Parti için hayırlı mıdır? Bu cihetleri düşünmek bize değil, doğrudan doğruya Parti İdare Heyetine düşer... Herhalde, fikir ve prensip münakaşalarını şahsiyat yoluna dökmek usulünü icat edenler, bütün memlekete karşı bu işin mesuliyetini de omuzlarına almış oluyorlar!” değerlendirmesinde bulunmuştur. Yazısında kendisine yöneltilen eleştirileri de cevaplayan Köprülü³¹, kendisinin ve arkadaşlarının memleketin menfaati

³¹ M. Fuad Köprülü'nün söz konusu eleştirilere verdiği cevabın bir kısmı şöyledir: “Ben, Cumhuriyet Halk Partisi'ne daha ilk kuruluşunda ve mebus olmadan çok evvel girdim. Çünkü Partinin ana prensipleri, benim daha parti kurulmadan yıllarca evvel inandığım ve birçok yazılarımda müdafaa ettiğim fikirlere dayanıyordu. Otuz yıllık hocalık hayatımda, günlük siyasetle uğraşmak asla hatırımdan geçmedi. Lâkin içtimai ve kültürel meseleler hakkındaki kanaatlerimi, mecmualarda ve gazetelerde, umumi konferanslarda daima müdafaa ettim. Mesela Latin alfabesinin kabulü aleyhinde bulunduğum için, Hükümet ve Partice buna kati surette karar verilinceye kadar, müdafaaalarım devam ettim. Hatta 1926 yılının başında, Latin alfabesinin tatbiki hususunda Teşkilat yapmak ve onun başına geçmek işi, Atatürk'ün emir ve tensibi ile Hükümetçe bana teklif edildiği halde, prensip itibariyle taraftar olmadığım bir işi kabul edemeyeceğimi ileri sürerek itiraz ettim. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Türkçeleştirilmesi projesi, bundan galiba üç yıl evvel, o zamanki mebuslara gönderilerek fikirleri sorulmuştu. Ben verdiğim cevapta, esas itibariyle buna taraftar olduğumu, lâkin amatörlerden ve politikacılardan mürekkep salahiyyetsiz bir dil encümenince yapılan projenin hiç bir ilmi esasa ve prensibe dayanmadığını delillerle gösterdim ve böyle bir encümen tarafından kaç senedir yapılan şeylerin Türk dilini zenginleştirmek ve millileştirmek şöyle dursun, Türk milletinin, mantığını bozacak kadar korkunç ve tehlikeli bir hal aldığı açıkça yazdım; buna çare olarak da, hakiki mütehassıslardan mürekkep bir dil encümeninin hemen kurulmasını tavsiye ettim. Geçen sene yapılan anayasa tadili müzakerelerine ise, velev bir defa olsun iştirak etmedim ve rey vermedim. Harp yılları içinde, memleketin dış siyaseti hakkındaki düşüncelerimi, ihtiyaç gördükçe, Parti Grubunun kapalı toplantılarında en açık şekilde söylemekten çekinmedim. Parti içtimalarının zabıtları ve bütün arkadaşlar buna şahittirler. Avrupa harbi sona erince, memleketin iç durumu, siyasi rejimi, partinin takviyesi, demokrasinin geliştirilmesi gibi hayati meseleler hakkındaki kanaatlerimi, yine partinin kapalı içtimalarında, en açık ve en samimi şekilde müdafaa ettim. Hatta bununla da kalmadım; aynı kanaati taşıyan diğer üç arkadaşım ile beraber partiye verdiğimiz müşterek tavrın yedi saatlik bir münakaşadan sonra nasıl ret olunduğu, bu hususta neşredilen parti tebliği sayesinde herkesin malûmudur. Bütçe müzakereleri sonunda hükümete itimat etmediğimi açık reyimle

için hiçbir şeyden çekinmeyerek ve şahsi menfaat gütmeyerek yalnız vicdanlarının emirlerine itaat eden samimi ve dürüst insanlar olduğunu ifade etmiştir. Her vicdanlı ve ızanlı vatandaşın yapmaya mecbur olduğu bir hareketi yaptıkları için kendilerine bir şeref payı çıkarmak gibi bir düşüncede olmadıklarını vurgulayan Köprülü, kendilerine yöneltilen tehditleri ve yaygaraları dikkate almadıklarını belirtmiştir. Köprülü, kendilerini hesaba çekeceğini söyleyerek korkutmak isteyen Atay'a karşı değil; ancak millete karşı bütün hayatlarının ve hareketlerinin hesabını vermeye hazır olduklarını beyan etmiştir³².

M. Fuad Köprülü'nün tartışma yaşadığı bir diğer isimse Emin Erişirgil'dir. CHP Merkez İdare Heyeti üyesi olan Erişirgil, *Ülkü Dergisi*'nde yayınlanan "*Demokrasi ve Parti Terbiyesi*" başlıklı makalesinde CHP muhaliflerini 8 kategoriye³³ ayırmış; bunlardan ilk yedisi ile konuşmanın dahi boşuna olduğunu öne sürmüş ve gençliği bunlara karşı uyanık olmaya davet etmiştir³⁴. M. Fuad Köprülü ise Erişirgil'in tasnifini tahlil edip eleştirdiği gibi bu tasniften hareketle CHP taraftarlarının da kolaylıkla 7 kategoriye³⁵ ayrılabilceğini ifade etmiştir. Erişirgil'in

---

*gösterdiğim de meçhul değildir. Bütün bunlardan bir netice çıkmayınca, Parti Meclis Grubu'nun kararında bizlere tavsiye edilen usule riayet ederek, tenkitlerimi ve düşüncelerimi Meclis'in açık toplantılarında ortaya koymaya karar verdim. Arkadaşım Adnan Menderes'in San Francisco Paktı'nın müzakeresi sırasında çok doğru ve çok yerinde olarak söylediği mütalaaları kötü bir şekilde tefsir edenlere karşı, onu müdafaa etmeyi bir vicdan borcu bildim. Mecliste söz hürriyetine en kaba şekilde tecavüze kalkan sekiz on kişinin çirkin gürlüğü ve patırlarına hiçbir kıymet vermedim ve elbette veremedim. Partinin ve Hükümetin resmi gazetesi olan *Ulus Gazetesi*'nde, onun başyazarı tarafından tecavüze uğrayınca, kendimi bütün millet karşısında müdafaa için derhal kalemine sarılmak mecburiyetini duydum."* Bkz. M. Fuad Köprülü, "Yalancının Mumu...", *Vatan Gazetesi*, 7 Eylül 1945, s. 1, 4.

³² M. Fuad Köprülü, "Yalancının Mumu...", *Vatan Gazetesi*, 6 Eylül 1945, s. 1-2; M. Fuad Köprülü, "Yalancının Mumu...", *Vatan Gazetesi*, 7 Eylül 1945, s. 1, 4.

³³ Emin Erişirgil'in kategorisi şu şekildedir: 1- Partinin ve Hükümetin yıllardan beri çıkardığı inkılâp kanunlarından maddi zarar görenler veya inkılâp fikirlerine düşman olanlar; 2- Umdukları mevkilere geçemedikleri için Partiyi beğenmeyenler; 3- Partinin bazı nüfuzlu şahsiyetlerini sevmedikleri veya kıskandıkları için muhalefete geçenler; 4- Mizaç itibarıyla daima her işin fena tarafını görüp tenkit edenler; 5- İnsan iradesinin bir anda her işi düzeltilebileceğine inananlar; 6- Memleketi ve dünyayı bilmeyen gafil ve cahiller; 7- Herhangi bir işin şöyle değil böyle olmasını istedikleri için muhalif bir tavır alanlar; 8- Dünya görüşleri, iktidar mevkiindeki Partinin dünya görüşünden ayrı olanlar.

³⁴ Emin Erişirgil, "Demokrasi ve Parti Terbiyesi", *Ülkü Dergisi*, C. 8, S. 95, Eylül 1945, s. 1-2.

³⁵ M. Fuad Köprülü'nün kategorisi şu şekildedir: 1- Partinin çıkardığı kanunlardan fayda görenler veya bu kanunlar ile güdülen gayelere taraftar olanlar; 2- Umdukları veya ummadıkları yüksek mevkilere geçtikleri veya geçmek ümidini besledikleri için partinin her hareketini müdafaa edenler; 3- Partide nüfuz kazanmış şahsiyetlere, mensup oldukları ve onların himayesiyle nimet ve servete kondukları için muvafık geçenler; 4- Mizaç

mukayesesi ve tasnifinden hareket edilecek olunursa muhaliflerden ziyade iktidardakilerin zarar göreceğini belirten Köprülü, muhaliflerin bekleyebilecekleri maddi veya manevi menfaatin ancak istikbale ait şüpheli bir şey olduğu halde; iktidardakilerin menfaatlerini günü gününe, emin ve kati olarak aldıklarını vurgulamış ve Erişirgil'e "Bu materyalist izah tarzını neden sadece muhalifler hakkında kullanıyor? Böyle bir hareket, bir fikir adamı için dürüst bir hareket midir? Haydi, bütün bu düşünceleri bir tarafa bırakalım; muhaliflere indirmek istediği bu kılıcın iki taraflı olduğunu ve bunun belki daha büyük bir şiddetle kendisine çevrilebileceğini hiç düşünmedi mi?" sorularını yöneltmiştir. Köprülü, "II. Abdülhamid'in vermeye mecbur olduğu Kanunu Esası ile ilk demokratik zaferini kazanan Türk milleti, Kurtuluş Savaşımızın mukaddes yadigarı olan bugünkü Anayasasının kendisine temin ettiği siyasi hakları tam manasıyla kullanmak azminde ve kabiliyetindedir. Ne bir ferdin ne bir zümrenin ne de herhangi bir sınıfın Türkiye'de diktatörlük kuracağı ve onu hukuki bir devlet olmaktan çıkarabileceği zamanlar geçmiştir." değerlendirmesinde bulunarak iktidar mevkiinde bulunanların vatan ve millet sevgisi, şahsi feragat, kudret ve liyakat, iyi niyet gibi bütün manevi ve ahlaki meziyetleri yalnız kendi inhisarına alarak başkalarını bunlardan mahrum şüpheli insanlar gibi göstermeye çalışmasını çok tehlikeli bir yol olarak nitelendirmiştir³⁶.

Esasen basın yoluyla birbirlerini şiddetle eleştiren her üç isim de CHP mensubuydu. Ancak Köprülü demokrasinin, hak ve özgürlüklerin yeterli olmadığını savunurken; Atay ve Erişirgil buna karşı çıkıyor ve demokratik hakların var olduğunu savunuyorlardı. Dolayısıyla yaşanan tartışmalar parti içi çekişme olarak da değerlendirilebilir. Bu noktada aldıkları tavra göre CHP mensuplarının demokrasi taraftarları ve karşıtları olarak ikiye ayrıldığını da söylemek mümkündür. Yaşanan tartışmaların yalnızca Köprülü-Atay ve Köprülü-Erişirgil arasında olmaması; Vatan ve Ulus gazetelerinden pek çok kişinin tartışmalara dâhil olması; hatta bizatihi Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun gazetecilerle yaptığı aylık toplantıda demokrasi ve hürriyet konularına değinerek Türkiye'nin demokrasi yolunda önemli mesafeler aldığı yönünde beyanda bulunması ve yaşanan tartışmalara katılması bu ayrımı güçlendirmektedir.

---

itibarıyla daima her işin iyi tarafını görenler; 5- İnsan iradesinin fena işleri düzeltmeyeceğine inandıkları için her fenalığı tabii, hatta zaruri gören fatalistler, yani kaza ve kadere boyun eğenler; 6- Memleketi ve dünyayı bilmeyen gafiller ve cahiller; 7- Herhangi bir iş arzularına uygun geldiği için muvafık bir tavır alanlar.

³⁶ M. Fuad Köprülü, "Sırça Köşkte Oturan...", *Vatan Gazetesi*, 11 Eylül 1945, s. 2; M. Fuad Köprülü, "Sırça Köşkte Oturan...", *Vatan Gazetesi*, 12 Eylül 1945, s. 2, 4.

Başbakan Saraçoğlu, demokrasi taraftarlarının “*Hürriyet isteriz, demokrasi isteriz. Bunları süratle vermezseniz yabancı devletler zorla bunu alıp vereceklerdir*” şeklinde tehditte bulduklarını öne sürmüştür. Saraçoğlu, Türkiye’nin de tıpkı II. Dünya Savaşı’nın galip devletleri gibi demokrat olduğunu ifade etmiş; buna rağmen -Menderes’i kastederek- bir milletvekilinin TBMM kürsüsünde anayasanın demokrat olduğunu ama uygulamanın demokrat olmadığını beyan ettiğini ifade etmiş ve bu söylemi eleştirmiştir. Muhalefet tarafından eleştiri konusu olan Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesinin, Amerika ve İngiltere’de de uygulandığını ve yalnızca birkaç gün önce kaldırıldığını; sırası geldiğinde Türkiye’de de daha uysal bir hale getirileceğini belirten Saraçoğlu, Türkiye’nin demokratik bir ülke olduğunu tekrar ifade etmiştir³⁷.

Saraçoğlu’nun açıklamaları sonrasında tartışmaya dâhil olan Adnan Menderes öncelikle Falih Rıfki Atay’ı üslubu ve tavrı sebebiyle eleştirmiş sonrasında ise fikri münakaşalar yapılırken, memleket meseleleri konuşulurken, işi şahsiyete dökmenin yanlış olduğunu ve bu itibarla Başbakanın müdahalesinin memnuniyet verici olduğunu ifade etmiştir. Menderes, Saraçoğlu’nun “*Bundan sonraki konuşmalarımızda muhatap; şimdiye kadar olduğu gibi yalnız gazeteler ve gazeteciler değil; onlar vasıtasıyla Türk milleti ve Türk çocuklarıdır. Çünkü zamanı gelince hangimizin haklı olduğuna yalnız onlar hüküm verecektir.*” sözlerine dikkat çekmiş ve bu sözlerden bundan sonraki münakaşa ve mücadelelerin hesabının Türk milletine her ay gazeteciler toplantısında Başbakan tarafından bildirileceği ve bu suretle milletin hakemliğine müracaat edileceğinin anlaşıldığını vurgulamıştır. Bu doğrultuda Başbakanın demokrasi ile ilgili görüşlerinin yaklaşık bir yıl kadar önce ifade edildiğini ve o zamanki sözlerinde de tek parti idaresinin dünyaca örnek alınacak değerde olduğunu söylediğini hatırlatan Menderes, yeni gelişmeler ışığında Başbakanı, milleti aydınlatmaya davet etmiştir. Menderes, demokrasi denilince yalnızca Matbuat Kanununun 50. Maddesinin anlaşılması gerektiğini; ferdi hak ve hürriyetlerin yanı sıra bir de siyasi hak ve özgürlüklerin olduğunu ve bu ikisini birbirine karıştırmamak gerektiğine dikkat çekmiştir. “*Hiç şüphe yok ki anayasaya tam uygun bir demokrasi kuramamış dahi olsak, memleketimizde yurttaşların ferdi ve şahsi hürriyet ve masuniyetleri teminat altındadır. Bu bakımdan Türkiye’yi diğer Nazi ve faşist rejimlerine benzetmek insafsızlık olur. Ancak yurttaşın siyasi hak ve hürriyetlerinin taklitlere uğratıldığı da söz götürmez bir hakikattir. Kimse inkâr edemez ki memleketimizde başta milletvekili seçimi, hemen bütün seçimler, gitgide tayin mahiyetini almıştır. Yine memleketimiz; sebepleri ne*

³⁷ *Ulus Gazetesi*, 6 Eylül 1945, s. 1-2.

olursa olsun, tek parti sisteminden kendini henüz kurtaramamıştır.” değerlendirmesinde bulunan Menderes, demokrasi konusundaki muğlak ifadelerini eleştirdiği Saraçoğlu’nu demokratik hak ve hürriyetler konusunda daha açık ve kesin ifadeler kullanmaya davet etmiş; kurulmakta olan dünyanın ahengine uymayacak seslerin Türkiye’de duyulmaması temennisinde bulunmuştur³⁸.

Menderes ve Köprülü Hakkında Soruşturma Açılması

Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü’nün Hükümetle/CHP’yle olan fikir ayrılığı yeni değildi. Söz konusu fikir ayrılığı Çiftçiye Topraklandırma Kanunu, Bütçe Kanunu ve Hükümetin güven oylamasında belirgin bir şekilde görülmüş; adeta muhalif bir harekete dönüşmüştür. Dörtlü Takririn CHP Meclis Grubu’nda reddedilmesi ise Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan’ın dâhil olduğu grubun iktidara alternatif bir hareket olarak şekillenmesini hızlandırmıştır. Zira Menderes ve Köprülü, takririn reddedilmesinden itibaren basın yoluyla kamuoyu nezdinde açıkça muhalefete başlamış ve özellikle Köprülü’nün yazıları Hükümeti/CHP’yi bir hayli rahatsız etmiştir. Öyle ki bizatihi Başbakan Saraçoğlu bile bu yazılara cevap vermek durumunda kalmıştır. Menderes ve Köprülü’nün muhalefetine kıramayan CHP idaresi, parti içi disiplin sürecini başlatarak iki ismi cezalandırmak üzere harekete geçmiştir.

CHP Genel İdare Kurulu tarafından 6 Eylül 1945 tarihinde yapılan toplantıda Menderes ve Köprülü’nün CHP adayı olarak halkın oyuna sunulduğuna ve CHP’li birer milletvekili olarak seçilmiş bulduklarına dikkat çekilmiş; Menderes’in aynı zamanda Meclis Parti Grubu İdare Kurulu üyesi olduğu hatırlatılmıştır. Her iki ismin de Meclis toplantılarındaki hareket tarzının ve aldığı tavrın parti prensipleri ile örtüşmediği belirtilmiştir. Köprülü’nün “*Parti ve Parti prensipleri ve Parti Hükümeti aleyhinde yayın yapmayı öteden beri şiar edinmiş olan Vatan Gazetesi’nde çıkan ve aynı gazetenin aldığı cephede yer alan*” yazısına ise ayrıca dikkat çekilmiştir. Bu gibi hareketleri “*tüzük hükümlerine bağlılık yönünden derin bir zaaf sayılacak mahiyette*” gören Genel İdare Kurulu, Menderes ve Köprülü’nün savunmalarının alınmasına karar vermiştir³⁹.

CHP Genel Sekreter Vekili Nafi Kansu, Genel İdare Kurulu’nun aldığı kararı 6 Eylül 1945’te Adnan Menderes’e tebliğ etmiş ve savunmasını

³⁸ Adnan Menderes, “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan Gazetesi*, 13 Eylül 1945, s. 1-2; Adnan Menderes, “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan Gazetesi*, 14 Eylül 1945, s. 1-2.

³⁹ *BCA*, 490.1/572.2277.3, lef. 25.

istemiştir⁴⁰. Menderes, yazılı savunmasında ne Parti Tüzüğü hükümlerine ne de programına aykırı davranmadığını; aksine bir milletvekili olarak hareket tarzının memleket ve Partinin yüksek menfaatlerine tamamiyle uygun olduğunu ifade etmiştir. Benimsediği hareket tarzında Parti adayı olarak seçilmiş olmasını ilgilendirecek bir cihet de görmediğini ve bu doğrultuda 12 Haziran 1945'te diğer üç arkadaşıyla birlikte Meclis Parti Grubu'na sunmuş oldukları takirde de bu hususları detaylıca izah etmiş olduğunu belirtmiştir. Menderes, amacını, bahsi geçen takirde ve takirinin görüşüldüğü grup toplantısında açıkça izah ettiğini vurgulamış ve savunmasını CHP Genel Sekreterliği'ne arz etmiştir⁴¹.

Genel İdare Kurulu'nun aldığı karar CHP Genel Sekreter Vekili Nafi Kansu imzasıyla 11 Eylül 1945'te M. Fuad Köprülü'ye de tebliğ edilmiş ve savunması istenmiştir⁴². Köprülü yazılı savunmasında gerek Meclis Parti Grubu'ndaki gerekse Meclis toplantılarındaki tavır, hareket ve ifadelerinin Partinin ana prensiplerine tamamiyle uygun olduğunu; yani memleketin ve Partinin yüksek menfaatlerine her bakımdan hizmet edici bir mahiyet taşıdığını ifade etmiştir. Vatan Gazetesi'nde yazı yazmasının Parti aleyhine bir hareket gibi telakki edilmesinin doğru olmayacağını belirten Köprülü CHP'nin ana prensipleri ile Vatan Gazetesi'nin müdafaa ettiği demokratik prensipler arasında fark görmediği için fikirlerini yazmakta bir mahzur görmediğini belirtmiştir. Bu yazıların CHP İdare Heyeti'nin mesuliyeti altında çıkan Ulus Gazetesi'nde şahsına yapılan âdi, baştanbaza yalan ve iftiralardan ibaret saldırılara karşı yazıldığını belirten Köprülü, böyle bir vaziyet karşısında sessiz kalamayacağını ve bu yalanlarla kamuoyu önünde yüzleşmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Parti ve Meclis toplantılarındaki sözleri gibi yazılarının da Partinin ana prensiplerine ve

⁴⁰ Menderes hakkında açılan soruşturmanın tam metni şöyledir: “Parti adayı olarak halkın oyuna sunulmuş ve Partili bir milletvekili olarak seçilmiş olduğunuz ve birkaç yıldır da Meclis Parti Grubu İdare Kurulu üyesi bulunduğunuz halde Meclis toplantılarında hareket tarzlarınızı inceleyen Parti Genel İdare Kurulu, bu hareketlerinizi Tüzük hükümlerine bağlılık yönünden derin bir zaaf sayılacak mahiyette görmekte müteessirdir. Bu hareket tarzınızda güttüğünüz maksadın ne olduğunun bildirilmesini rica ederim.” Bkz. BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 24.

⁴¹ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 13-14.

⁴² Köprülü hakkında açılan 11 Eylül 1945 tarih ve 8512 numaralı soruşturmanın tam metni şöyledir: “Parti adayı olarak halkın oyuna sunulmuş ve Partili bir milletvekili olarak seçilmiş olduğunuz halde, son zamanlarda Meclis konuşmalarında aldığınız tavır ve hareketi ve hele Parti ve Parti prensipleri ve Parti hükümeti aleyhinde yayın yapmayı öteden beri şiar edinmiş olan Vatan Gazetesi'nde çıkan ve aynı gazetenin aldığı cephede yer alan yazınızı inceleyen Parti Genel İdare Kurulu; bu hareketlerinizin Parti tüzüğü hükümlerine uymadığını görmekte müteessirdir. Bu hareketinizin sebebini ve maksadınızı bildirmenizi ve Partimizin hangi ocağında kayıtlı bulunduğunuzu da eklemenizi rica ederim.” Bkz. BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 23.

memleketin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun olduğunu ifade etmiştir. Köprülü, sözlerindeki ve yazılarındaki maksadın, bir Milletvekili sıfatıyla yapmaya mecbur olduğu vazifenin ifasından ibaret olduğunu; memleketin selametini anayasanın metnine ve ruhuna tamamıyla sadık kalmakta gören dürüst bir insan olarak, samimi kanaatlerini önce Parti Meclis Grubu'nda sonra Meclis'te ve kamuoyunda izah ve müdafaa ettiğini savunmuştur. 3 Nisan 1945'te Parti Grubu'ndaki beyanının, hiçbir tefsire ihtiyaç duymayacak kadar açık olduğunu; orada yalnız Hükümeti değil Partinin idare şeklini de tenkit ettiğini ve bunun demokratik bir ruh ile ıslahı icap ettiğini, aksi takdirde Partinin zaafa uğrayacağını ve bunun da memleket için zararlı olacağını söylediğini hatırlatmış; Dörtlü Takririn görüşüldüğü esnadaki sözlerinde de aynı fikirleri savunduğunu ifade etmiştir. Son olarak CHP'nin İstanbul Alemdar Ocağı'na kayıtlı olduğunu beyan eden Köprülü, savunmasını CHP Genel Sekreterliği'ne 13 Eylül 1945'te arz etmiştir⁴³.

Menderes ve Köprülü Hakkında Açılan Soruşturmanın Karara Bağlanması

Menderes ve Köprülü'nün savunmaları alındıktan sonra CHP Genel İdare Kurulu, 19 Eylül 1945'te soruşturmaları karara bağlamak üzere toplanmıştır. Genel İdare Kurulu, Menderes'in soruşturma tarihine kadar hareket tarzını ve mücadelesini basına intikal ettirmediğini; ancak soruşturma tarihinden sonra Vatan Gazetesi'nde Köprülü'ye katılarak müşterek dava haline getirdikleri görülen bir fikrin müdafaasına basın sütunlarında da beraberce çalıştığına dikkat çekmiştir. Menderes ve Köprülü hakkında açılan soruşturma gerekçesine atıfta bulunan Genel İdare Kurulu, her iki ismin de -yukarıda yer alan- savunmalarına yer vermiştir⁴⁴.

Genel İdare Kurulu, Menderes ve Köprülü'nün savunmalarında atıfta buldukları Dörtlü Takrire değinerek kanun ve tüzük düzenlemesini gerektirdiği için önerenin "*kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyenlerin usulü dairesinde tadil teklifine başvurmaları ve Parti Tüzüğünde değişiklik yapılması da Kurultaya ait işlerden bulunduğu*" için reddedildiğini hatırlatmıştır. Bu görüşmelerin açık olması ve yayınlanması tekliflerinin o zaman da kabul edilmediğine dikkat çekmiş, milletvekillerinin Grup toplantılarında görüşülen mevzularda kayıtsız ve şartsız serbest görüş ve oy sahibi olduklarını; ancak müzakere sonunda çoğunluğun kararına uymanın bir ödev olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Menderes ve Köprülü'nün hareket tarzlarının Grup kararının gösterdiği istikametinin dışında, memleket idaresinde anayasa hükümleriyle tatbikatın bir diğerine uygun olmadığı

⁴³ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 21-22.

⁴⁴ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 13-14.

iddiasını ve davasını dil ve kalemlerine dolamak suretiyle - müdafaanamedeki itiraf üzere- tenkide koyuldukları Parti idaresine karşı sistemli bir siyasi mücadeleye girişmek şeklinde tecelli ettiğini belirtmiştir. Bu mücadele gayretinin ilk açık tezahürünün Birleşmiş Milletler anayasasının TBMM'deki görüşmeleri esnasında kendini gösterdiğini vurgulamıştır. Dünyaya Türkiye'de “*bir iç durum ve siyasi rejim meselesi*” varmış gibi bir hava verdiğini; Türkiye'nin demokratik rejimini içerde ve dışarda küçük düşürmek için haksız ve yersiz iddia ve gayretler sarf eden muhalefet havasını desteklemek yolunun bundan sonra büsbütün açıklandığını ileri sürmüştür⁴⁵.

Genel İdare Kurulu, “*Parti idaresini menfaatlerine bağlı inhisarcı bir zümrenin vasilik idaresi olarak*” gösteren Vatan Gazetesi'nin sütunlarındaki yazılarda CHP'ye ve CHP idaresine karşı bir fikir, içtihat ve cephe birliği ifade ve manzarasının aşikâr olduğunu ifade etmiştir. Hep bir ağızdan Türkiye'de gerçek demokrasi olmadığını ve seçim sisteminin bir tayin usulünden başka bir şey olmadığını ileri sürüldüğünü belirtmiş; muhalifler kadar Partili milletvekillerinin de bu ifadeleri kullandığını -Menderes ve Köprülü'nün Vatan Gazetesi'ndeki makalelerinde bunların yazılı olduğunu savunmuştur⁴⁶.

Genel İdare Kurulu, Köprülü hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: “*Gönderdiği yazılı müdafaasında demokratik bir ruhla Parti idaresinin ıslahını hedef tutan fikirlerini, savundukları prensipler itibarıyla ayrılık görmedikleri için Vatan Gazetesi sütunlarında müdafaaya koyulduğunu ifade etmekten zaten kaçınıyor. Dürüst ve kanaatlerine bağlı bir insan sıfatıyla savaştıklarını anlatıyor. Yalnız Partili milletvekili olmakta dürüst kalmayı unutuyorlar. Bu yazıların Parti İdare Kurulu'nun mesuliyeti altında çıkan bir gazetede şahsına yapılan hücumlara tabii bir mukabele olduğu yolundaki iddia da yerinde değildir. Çünkü bu yazılarla bir fikri bir dava halinde sistemli olarak Gruptan Meclise ve Meclisten basın sütunlarına intikal ettirmeği vazife bildiklerini Fuad Köprülü yazılı müdafaasında ayrıca söylemektedir.*”⁴⁷

Genel İdare Kurulu, Menderes ve Köprülü'nün hareketlerinin Grup mensubu sıfatıyla Parti esasları ve Parti Grubu kararlarının aleyhinde bulunmaktan ibaret olmadığını; Parti idaresinin demokratik bir ruhla ıslahı adı altında Partiye karşı siyasi bir davanın, bir rejim ıslahı davasının memleket içinde ve gazete sütunlarında bir yayımı ve bir müdafaası

⁴⁵ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 15.

⁴⁶ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 16.

⁴⁷ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 16.

olduğunu belirtmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur: “Memleketteki idarenin anayasanın ruhuna uygun olmadığı, anayasanın bir taraftan verdiği hakların diğer taraftan alındığı; tatbikatta yeterli hak ve hürriyet ve demokratik ruh mevcut olmadığı iddiasının Partiye karşı savaşını yapıyorlar. Grupta söylediler; Mecliste söylediler; şimdi basında söylüyorlar. Partili bir milletvekili olarak bu ısrarlı ve sistemli mücadele; Partice kendi haklarında bir karar aldırılmayı arzu ettiklerine hamledilecek kadar tertipli görünmektedir. Bunların bu hareketleri Parti içinde ikiliğe doğru ayrı düşünceleri ve ayrılıkları tahrik edici olduğu kadar memleket içinde de Partiyi, Parti idaresini halkın itibarından düşürmeye yol açmayı zorlayacak mahiyettedir. Ve nihayet bu hareket memlekette anayasa hükümlerine uygun tatbikat olmadığı iddiası ile demokratik ıslahat taraftarlığı süsünü takınarak bu maksadı muhalif neşriyat ve vasıtalarla sağlamağa başvurmaktadır. Bu bakımlardan Adnan Menderes’le Fuad Köprülü’nün Partili olarak ve Partili milletvekili olarak riayetle mükellef oldukları Tüzük esasları ve hükümleri ile uyuşması kabil olmayan hareketleri -Tüzüğün 148. maddesinin muhtelif bentleri gereğince- disiplin cezasını gerektiren mahiyettedir. Disiplin cezaları ihtardan çıkarmaya kadar derecelidir. Kararlı ve sistemli bir hareket silsilesi halinde kendini gösteren bir sorumluluğu evvela ihtarla cezalandırmak ancak siyasi bir mülâhaza ile düşünülebileceği gibi dağıtıcı siyasi bir mücadele karakterini gösteren bir hareket karşısında kesin davranmamasının zararlı olacağı da düşünölmeye değerdir. Ve Genel İdare Kurulumuz kesin hareket tarafındadır. Usul ve tatbikata gelince: Tüzüğün 110. maddesinde yazılı olduğu üzere Parti esasları ve kararları aleyhinde beyanat ve neşriyatta bulunan Grup azası hakkında 112. madde gereğince Grup İdare Heyetince ve Umumi Heyetince tatbik edilecek disiplin cezaları derpiş edilmiştir. Bu gibi hallerde ihtar cezası vermek Parti Grubu İdare Heyetine ve çıkarma cezası vermek de Genel Başkanlık Divanının tasdiki şartıyla Grup Umumi Heyetine aittir. Milletvekillerinin Grup azası sıfatıyla parti esasları ve kararları aleyhindeki beyanat ve neşriyatını alakadar eden bu hükümlerin dışında kalan tüzük ve program esaslarına aykırı hareketleri karşısında ise, Tüzüğün umumi hükümlerinden -Madde 147. 148. 149.- başka istisnai usul ve ahkâm mevcut değildir. Bu takdirde Partili sıfatıyla ihtar cezalarıyla muvakkat çıkarma cezaları Genel İdare Kurulunun ve tart cezası ise Genel Başkanlık Divanı’nın salâhiyetlerine taallük eder.”⁴⁸

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Genel İdare Kurulu, Menderes ve Köprülü’nün gerek Grup üyesi sıfatıyla gerekse Partili sıfatıyla hareket tarzlarını ve ifadelerini Partiden çıkarmayı gerektirecek derecede

⁴⁸ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 17-18.

ağır bulmuştur. Ancak haklarında bu yönde karar almayı yetkisinin üzerinde görerek ceza tatbiki için gereken en isabetli kararı vermek üzere meseleyi Genel Başkanlık Divanı'na arz etmeye oy birliğiyle karar vermiştir.

Menderes ve Köprülü hakkındaki durumlarını Parti disiplini bakımından inceleyen CHP Genel İdare Kurulu'nun kararı, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, CHP Genel Sekreter Vekili Nafi Kansu ve CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'ndan oluşan Genel Başkanlık Divanı tarafından incelenmiş ve her iki ismin de Partiden çıkarılmalarının lüzumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte meselenin bir kez de Parti Divanı tarafından mütalaa olunması uygun görülmüş ve bu amaçla Parti Divanı'nın toplantıya çağırılması kararlaştırılmıştır⁴⁹.

CHP Parti Divanı⁵⁰, 21 Eylül 1945'te Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu başkanlığında toplanmıştır. Toplantıda; Menderes ve Köprülü parti içinde ayrılık cereyanları oluşturmak, partiyi zayıf düşürmek, partinin demokratik olmadığını söyleyerek muhalefete yaklaşmak ve esas olarak da partiyi yıkmakla suçlanmıştır. Dolayısıyla hareket ve faaliyetleri parti anlayışına ters olarak görülen her iki milletvekilinin de partiden ihraç edilmeleri kararlaştırılmıştır⁵¹.

Menderes ve Köprülü'nün CHP'den ihraç edilmeleri hakkındaki karar 22 Eylül 1945 tarihli ve 1/2670 sayılı bir genelge⁵² ile Genel Sekreter Vekili Nafi Kansu imzasıyla Parti Tüzüğü'nün 150. maddesi gereğince Parti il idare kurullarına (ilçe, bucak ve ocak idare kurulları sayısınca) gönderildiği gibi parti bölge müfettişlerine bilgi amacıyla yollanmıştır⁵³. Genelgede; Menderes ve Köprülü hakkında soruşturma açılmasının gerekçesi, soruşturmanın başlatılması, yazılı savunmaları ve soruşturmanın karara bağlanması süreci özetlenmiştir. Bu doğrultuda söz konusu isimlerin iyi niyet beslemedikleri; memlekette gerçek demokrasi olmadığı iddiasını dil ve kalemlerine dolamak suretiyle tenkide koyuldukları; Partiye karşı, sistemli bir siyasi mücadeleye giriştikleri Parti içinde ayrılık cereyanları uyandırmak suretiyle Partinin memleketteki varlığını zaafa uğratmak ve muhalefetle birleşerek Partiyi yıkmaya çalıştıkları ifade edilmiştir. İlgili kurullar tarafından yapılan incelemeler neticesinde Menderes ve Köprülü'nün

⁴⁹ *BCA*, 490.1/572.2277.3, lef. 19.

⁵⁰ CHP Parti Divanı; Genel Başkanlık Divanı, TBMM Başkanı, Parti Kabine Üyeleri, Genel İdare Kurulu, Parti Grubu ve Parti Müstakil Grubu İdare Kurulu üyelerinden müteşekkildir. Bkz. *Akşam Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 2.

⁵¹ *Akşam Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 2.

⁵² *BCA*, 490.1/5.27.17.

⁵³ *BCA*, 490.1/572.2277.3, lef. 7-8.

Partiden ihraç edilmelerinin lüzumlu olduğu kanaat ve kararına oy birliği ile varıldığı vurgulanmıştır⁵⁴.

CHP idaresi, genelge ile Parti teşkilatını bilgilendirdiği gibi kamuoyunu bilgilendirmek üzere Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'ne de bir tebliğ yollamıştır⁵⁵. Söz konusu tebliğde hareket ve faaliyetleri CHP'nin hareket ve faaliyetleri ile zıtlık teşkil ettiği için Menderes ve Köprülü'nün parti ile olan

⁵⁴ Genelgenin tam metni şöyledir: “Ayдын Milletvekili Adnan Menderes ile Kars Milletvekili Fuad Köprülü'nün Parti adayı olarak halkın oyuna sunulmuş ve Partili milletvekili seçilmiş oldukları halde son zamanlarda Partiye karşı aldıkları tavır ve hareket ve hele bunların Parti, Parti prensipleri ve Parti Hükümeti aleyhinde yayın yapmayı öteden beri itiyat edinmiş olan Vatan gazetesinde çıkan ve aynı gazetenin aldığı cephede yer alan yazıları Tüzük hükümlerine bağlılık yönünden derin bir aykırılık sayılacak mahiyette görülüp savunmaları aldıktan sonra incelenen durumları sonunda hareketlerinin Parti prensip ve Tüzüğüne muhalefeti tespit olunarak sorumlularının gerektirdiği cezanın tatbikini yetkisi üstünde bulan Genel İdare Kurulu, keyfiyeti Genel Başkanlık Divanının yüksek tetkiklerine sunmuş ve Genel Başkanlık Divanınca da mesele Parti Divanına tevdi buyrulmuş olmakla Genel İdare Kurulunun bu husustaki kararı ve sorumluların yazılı savunmaları ayrı ayrı okundu. Savunmalarında özet olarak, Adnan Menderes, Hareket tarzını ve Parti Tüzüğü hükümlerine ve ne de Parti programına aykırı bulmadığını, aksine olarak bunun memleket ve Partinin yüksek menfaatlerine uygun olduğuna kani bulunduğunu, Fuad Köprülü'de, aynı cevabı değişik ifadelerle tekrarladıktan sonra, demokratik bir ruhla Parti idaresinin islahını amaç tutan fikir ve kanaatlerini ilk önce Parti Grubunda, sonra Mecliste ve nihayet efkârı umumiyyede izah ve müdafaa ettiğini ve Vatan Gazetesi'nin müdafaa ettiği demokratik prensipleri Partinin ana prensiplerinden ayrı görmediği için bu gazetede fikirlerini yaymakta mahzur bulmadığını beyan etmektedirler. Parti programına uygun olmayan bir fikir ve içtihadın takip ve müdafaaı herhangi bir vatandaşın sarîh hakkı ise de Parti prensip ve programlarını benimseyerek Partili milletvekili seçilen bu arkadaşların Partiden çekilmeden onun Tüzük ve prensiplerine aykırı neşriyatta bulunmaları en az, bu arkadaşların iyi niyet beslemediklerinin bir delilidir. Diğer taraftan Parti Grubu Azası olan milletvekilleri Grup toplantılarında görüşülen meselelerde tamamıyla serbest oy ve içtihat sahibi olup ancak bu müzakereler sonunda çokluğun kararına katılmak mecburiyetindedirler. Genel İdare Kurulunun kararında açıkladığı üzere, Adnan Menderes'le Fuad Köprülü'nün hareketleri bu esasın gösterdiği istikametinde dışında, memlekette gerçek demokrasi olmadığı iddiasını dil ve kalemlerine dolamak suretiyle tenkide koyuldukları Partiye karşı sistemli bir siyasi mücadeleye girişmek şeklinde kendini göstermiştir. Memlekette Parti idaresini -menfaatlerine bağlı inhisarcı bir zümrenin vasıllık idaresi- olarak gösteren ve Partiye karşı güveni sarsmak rolünü üzerine alan bir gazetenin sütunlarında yayılan yazılar onunla bir fikir ve içtihat ve cephe birliğinin açık ifade ve delilleridir. Bu durum karşısında Parti Divanı Adnan Menderes ile Fuad Köprülü'nün hareketlerini, Tüzük hükümleri bakımından inceleyerek, bir taraftan Parti içinde ayrılık cereyanları uyandırmak suretiyle Partinin memleketteki varlığını zaafa uğratmak ve diğer taraftan Partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek Partiyi yıkmaya çalışmak mahiyetinde görmüş ve Tüzüğüün 147., 148. ve 149. Maddeleri gereğince her ikisinin Partiden tart edilmeleri lüzumlu olduğu kanaat ve kararına oy birliğiyle varılmıştır.” Bkz. BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 9-10; 29-31.

⁵⁵ BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 11.

ilgilerinin kesilmesine oy birliğiyle karar verildiği ifade edilmiştir⁵⁶. Söz konusu tebliğ radyodan duyurulduğu gibi gazetelerin ilk sayfalarında da yer bulmuştur⁵⁷. Menderes ve Köprülü'nün ihracı yurt dışında da geniş yankı bulmuştur. Amerika, Menderes ve Köprülü'yü ihraca götüren süreci yakinen takip etmiş ve söz konusu iki ismin basın yoluyla giriştikleri mücadeleyi Türkiye'de demokratikleşme çabaları olarak yorumlamıştır⁵⁸.

M. Fuad Köprülü 55 yaşında, Adnan Menderes de 46 yaşında iken CHP'den ihraç edilmişlerdir. Her iki isim de ihraç kararından sonra verdikleri ilk demeçte CHP'den henüz yeni çıkarıldıklarını, bu yüzden yeni bir parti kurmak hakkında hiçbir şey düşünmediklerini ifade etmişlerdir⁵⁹. Bununla birlikte gerek iç gerekse dış basında yeni bir parti kuracakları yönünde haberlerin yer aldığı görülmektedir. Türkiye'de yeni trendler başlığı ile konuya değinen Times Gazetesi de Köprülü ve Menderes'in ihraç sürecine ve bu süreçte yaşananlara dikkat çekerek; Celal Bayar, Adnan Menderes, M. Fuad Köprülü ve Refik Koraltan'ın dâhil olduğu yeni partinin kurulmasının kaçınılmaz olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur⁶⁰. İlerleyen süreç bu değerlendirmelerin haklılığını gösterecek, kısa bir süre sonra söz konusu isimler Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alacaktır.

Adnan Menderes, CHP'den ihracı meselesini şu sözlerle değerlendirmiştir: “12 Haziran 1945 tarihinde, diğer üç arkadaşla birlikte Meclis Parti Grubuna bir takrir vermiştik. Bu takrir Meclis murakabesinin Anayasa ruhuna tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayabilecek tedbirlerin aranmasını, yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri

⁵⁶ Söz konusu tebliğin tam metni şöyledir: “Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlık Divanı'ndan ve Büyük Millet Meclisi Başkanı'ndan ve Parti kabine üyelerinden ve Genel İdare Kurulu, Parti Grubu ve Parti Müstakil Grubu İdare Kurulu üyelerinden teşekkül eden Parti Divanı, bugün (21.9.1945) saat 17.00'de Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında Büyük Millet Meclisi binasında toplanarak bütün belgeleri gözden geçirdikten sonra Aydın milletvekili Adnan Menderes ile Kars milletvekili Fuad Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerini Cumhuriyet Halk Partisi'nin hareket ve faaliyetlerine zıt gördüğünden, bu iki milletvekilinin Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilgilerinin kesilmesine oy birliğiyle karar vermiş ve bu karar onanmıştır.” Bkz. BCA, 490.1/572.2277.3, lef. 12.

⁵⁷ *Son Posta Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1; *Ulus Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1; *Vatan Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1, 3; *Akşam Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 2.

⁵⁸ *U.S. National Archives, Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949*, Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 9, 1945 - December 31, 1946, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949, pg. 260-264.

⁵⁹ *Akşam Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 2.

⁶⁰ *Times*, 15 December 1945, pg. 3.

imkânlarının teminini ve bütün parti çalışmalarının da bu iki esasa göre yeni baştan tanzimini istemiştik. Parti Grubunda geçen uzun müzakere ve münakaşalar bu tekliflerin Grupça hiç de iyi karşılanmadığını gösterdi. Neşredilen Parti tebliğinde, tekliflerimizin milletvekili sıfatıyla Millet Meclisi'nde müdafaa edilebileceği bildiriliyordu. Son Meclis toplantısındaki sözlerin ve Vatan Gazetesi'nde (Başbakan'ın gazeteciler toplantısındaki demeci münasebetiyle) yazdığım yazı aynı esaslardan mülhemdir. Memleketin yüksek menfaatlerine tamamen uygun bulunduğu kani bulunduğu bu yoldaki çalışmalarında Parti içinde veya dışında bulunmaktığım başka başka tesirleri haiz olamaz.⁶¹

M. Fuad Köprülü ise CHP'den ihracı ile ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Parti Divanı tarafından her zaman olduğu gibi, bu defa da oy birliği ile verilen bu kararı, memleketin bugünkü rejimine nazaran, pek tabii telakki ettim. Daha ilk kuruluşundan beri mensubu olduğum Cumhuriyet Halk Partisi'nin idare tarzını demokratik ruha göre ıslah ederek Partiyi kuvvetlendirmek için Adnan Menderes ve diğer iki arkadaşıyla birlikte teşebbüsler ve tekliflerde bulunmuştuk. Hiç anlayamadığımız sebeplerle, bu teklifimiz şiddetle reddedildi. Biz de Anayasa ruhunun memlekette tamamıyla hâkim olması, yani demokrasinin tecellisi için Meclis müzakerelerinde ve matbuatta fikirlerimizi aksettirmek lüzumunu duyduk. Partinin ve memleketin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun olan bu vicdani ve samimi hareket karşısında partiyi idare edenlerin nasıl bir telakki beslediklerini bu akşamki karar bütün açıklığı ve acılığı ile gösterdi. Kimin haklı olduğuna hüküm vermek hak ve salahiyeti yalnız ve yalnız Türk milletine aittir. Ben milletvekili sıfatıyla vazifemi yapmaya bütün kuvvetimle devam edeceğim.⁶²”* Anlaşılacağı üzere Köprülü, vicdani ile hareket ifade etmiş; bu süreçte CHP'nin tutumunu ve ihraç kararını eleştirmiş; nihai kararı verecek olanın Türk milleti olacağını beyan etmiştir. Nitekim Köprülü'nün işaret ettiği üzere Türk milleti kararını Demokrat Parti'yi sahiplenerek vermiştir.

Sonuç

II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik sıkıntılardan geniş halk kitleleri olumsuz etkilenmiştir. Söz konusu olumsuzluklar dönemin tek parti Hükümeti CHP'ye tepkiye dönüşmüştür. Bu süreçte uygulanan politikalar konusunda bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve iktidar içerisinde muhalif bir kesim ortaya çıkmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Bütçe Kanunu ve Hükümetin güven oylaması esnasında CHP içerisindeki görüş ayrılıkları

⁶¹ *Vatan Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1, 3.

⁶² *Vatan Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1, 3. M. Fuad Köprülü'nün açıklamaları hakkında ayrıca bkz. *Tanin Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 2; *Vakit Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 2.

ve muhalefet belirgin bir şekilde kendisini göstermiştir. Söz konusu muhalefetin ön plana çıkan isimleri Celal Bayar, Adnan Menderes, M. Fuad Köprülü ve Refik Koraltan olmuştur. Dört isim tarafından CHP Meclis Grubu'na Türkiye'nin tam anlamıyla demokratikleşmesi ve çok partili sisteme geçmesi gibi istekleri içeren ve Türk demokrasi tarihine “*dörtlü takrir*” olarak geçen önerge verilmiştir. Önerge mevcut kanunların değiştirilmesine yol açacağı ve bu gibi tekliflerin görüşülme yerinin CHP Meclis Grubu toplantısı olmayıp TBMM olduğu gerekçeleriyle reddedilmiştir.

Dörtlü Takririn CHP Meclis Grubu tarafından reddedilmesi üzerine Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü, demokrasi mücadelelerini basın yoluyla kamuoyu nezdinde sürdürmek üzere Vatan Gazetesi'nde kaleme aldıkları yazılarla fikirlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır. Bu yolla her iki isim de tek parti iktidarını eleştirerek ve çok partili siyasi hayata geçilmesini savunarak CHP içerisindeki mevcut konumlarını tehlikeye atmaktan kaçınmamışlardır. CHP yönetiminin tepkisini çekeceklerini bildikleri halde inandıkları değerlerden taviz vermeksizin fikri mücadelelerine devam etmişlerdir. Nitekim Menderes ve Köprülü'nün -CHP idaresi tarafından “muhafif” olarak nitelendiren- Vatan Gazetesi'ndeki yazıları tepki çekmiştir. Söz konusu yazılara daha fazla tahammül edemeyen CHP idaresi, Meclis toplantılarındaki hareket tarzlarının ve aldıkları tavrın parti prensipleri ile örtüşmediği gerekçesiyle her iki isim hakkında da soruşturma açmıştır.

Parti tüzüğüne ve prensiplerine uymamakla suçlanan Menderes ve Köprülü, yazılı savunmalarında CHP'ye zarar verecek ve tüzüğe aykırılık teşkil edecek bir hareket tarzı ve söylem benimsemediklerini ifade etmişlerse de soruşturma sonucunda CHP'den ihraç edilmişlerdir. İlerleyen süreçte Koraltan, Menderes ve Köprülü'nün ihracı hakkındaki açıklamalarından dolayı CHP'den ihraç edilmiş; Bayar ise ihraç edilmeyi beklemeden önce milletvekilliğinden sonra da CHP'den istifa etmiştir. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlar ve böylece Türkiye'de çok partili siyasi hayat başlamıştır.

CHP idaresinin, Köprülü ve Menderes hakkında soruşturma açması ve soruşturmanın neticesinde partiden ihraç edilmelerine karar vermesi; çok partili dönemde, günümüze kadar uzanan parti içi disiplin mekanizmasını işletmenin ve muhalif olarak nitelendirilen kimselerin tasfiye edilmesinin erken bir örneği olarak Türk siyasi tarihine geçmiştir. Buna karşın Köprülü ve Menderes'in ihraçları kamuoyunda geniş kitleler tarafından benimsenmelerini ve sahiplenmelerini; dönemin tek parti iktidarı olan CHP'ye alternatif iktidar adayı olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.1/5.27.17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.1/572.2277.3.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C. 15, Birleşim: 26.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C. 17, Birleşim: 54.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C. 17, Birleşim: 55.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C. 17, Birleşim: 57.

U.S. National Archives, Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., January 9, 1945-December 31, 1946, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949.

2. Süreli Yayınlar⁶³

Akşam Gazetesi.

Son Posta Gazetesi.

Tanin Gazetesi.

Times.

Ulus Gazetesi.

Vakit Gazetesi.

Vatan Gazetesi.

3. Telif-Tetkik Eserler ve Makaleler

Ağaoğlu, S., *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, İstanbul 1972

Ahmad, F., *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 1994.

Atay, F.R., "Gülünç Bir Şantaj", *Ulus Gazetesi*, 20 Ağustos 1945, s. 1, 3.

_____, "Particilik Nedir?", *Ulus Gazetesi*, 23 Ağustos 1945, s. 1, 3.

_____, "Pazar Konuşması", *Ulus Gazetesi*, 19 Ağustos 1945, s. 2.

_____, "Pazar Konuşması", *Ulus Gazetesi*, 2 Eylül 1945, s. 2.

_____, "Tenkitlerden Bir Tenkit", *Ulus Gazetesi*, 21 Ağustos 1945, s. 1.

---

⁶³ Haber niteliği taşıyan yazıların tarihleri metin içerisinde verilmiştir.

- _____, “Vatan’a Cevap”, *Ulus Gazetesi*, 3 Eylül 1945, s. 2.
- Deringil, S., *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 1994.
- Erişirgil, E., “Demokrasi ve Parti Terbiyesi”, *Ülkü Dergisi*, C. 8, S. 95, Eylül 1945, s. 1-2.
- Güler, C., “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 57, s. 291-315.
- Karay, R.H., “Parti ve Cemiyet”, *Akşam Gazetesi*, 12 Haziran 1945, s. 1.
- Karpat, K.H., *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul 1967.
- Köprülü, M.F., “Açık Konuşalım!”, *Vatan Gazetesi*, 25 Ağustos 1945, s. 1, 3.
- _____, “Sırça Köşkte Oturan...”, *Vatan Gazetesi*, 11 Eylül 1945, s. 2.
- _____, “Sırça Köşkte Oturan...”, *Vatan Gazetesi*, 12 Eylül 1945, s. 2, 4.
- _____, “Yalancının Mumu...”, *Vatan Gazetesi*, 6 Eylül 1945, s. 1-2.
- _____, “Yalancının Mumu...”, *Vatan Gazetesi*, 7 Eylül 1945, s. 1, 4.
- Menderes, A., “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan Gazetesi*, 13 Eylül 1945, s. 1-2.
- _____, “Başbakan’ın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan Gazetesi*, 14 Eylül 1945, s. 1-2.
- Sadak, N., “Seçim ve Partiler”, *Akşam Gazetesi*, 12 Haziran 1945, s. 1.
- Toker, M., *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul, 1970.
- Uzman, N., “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 13, Kış 2013, s. 185-208.